

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ТОЛЕРАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА

О. О. ДОБРОВІЦЬКА

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників є необхідною передумовою їх становлення як професіонала, соціально компетентних, психологічно зрілих особистостей, що володіють високою фаховою майстерністю, сучасним світоглядом, потребою розширювати і поглиблювати власну компетентність. Підготовка соціального працівника в умовах вишу визначається засвоєнням системи знань, формування професійних умінь і навичок, що забезпечує усвідомлення в професійній діяльності. Вона базується на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо.

Від рівня підготовки майбутніх соціальних працівників та від рівня професіоналізму яким вони володіють, залежить ефективність всієї діяльності соціальних служб. Тому перед вітчизняною освітою стоїть завдання підготовки фахівців з відповідним рівнем професіоналізму, позитивного ставлення до своєї роботи, стійкою психікою, позитивно мотивованого та люблячого свою професію, компетентного фахівця.

Під час професійної підготовки майбутньому соціальному працівнику потрібно допомогти навчитися розуміти інших людей, пізнавати їхні проблеми, виявляти шляхи взаємодопомоги і взаємодії у повсякденних ситуаціях. Саме соціальний працівник може бути рушійною силою у створенні атмосфери розуміння та прийняття кожного із членів соціуму та формуванні толерантної взаємодії у суспільстві.

Мета статті – означити особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища.

Здійснений аналіз літератури й сучасного стану науково-практичної розробленості проблеми дозволив нам виділити три групи особливостей підготовки майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії, які можуть бути простежені в умовах інклюзивного середовища:

по-перше – це особливості, визначені процесом виховання толерантності у майбутнього соціального працівника як необхідної умови для взаємодії з людьми з особливими потребами;

по-друге – особливості, зумовлені специфікою підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах інклюзивного освітнього середовища;

по-третє – це особливості, що базуються на становленні майбутнього фахівця як професіонала своєї діяльності, формуванні професійної компетентності у майбутнього соціального працівника для роботи в інклюзивному середовищі.

Розкриємо зміст кожної з груп особливостей підготовки майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища.

До першої групи особливостей, ми відносимо виховання толерантності у майбутнього соціального працівника як умови взаємодії з людьми з особливими потребами.

На сучасному етапі розвитку соціально-педагогічної теорії і практики велика увага звернена на питання виховання толерантності, які посіли центральне місце у наукових розробках зарубіжних та вітчизняних дослідників: Г. Безюлева, Я. Береговий, Б. Гершунський, О. Грива, О. Волошина, В. Нечерда, С. Рашидов, О. Романовський, А. Скок, Г. Солдатова, Н. Уфимцева, Т. Фадєєва, Л. Шайгерова, Г. Шеламова та ін. Однак, незважаючи на різноплановість досліджень проблеми виховання толерантності у молоді, недостатньо уваги приділено питанням виховання толерантності у майбутніх соціальних працівників.

Найважливіша мета виховання толерантності полягає в утвердженні цінності людської гідності і недоторканості кожної особистості. „Це – центральна цінність у всіх теоріях прав людини та всіх міжнародних стандартах прав людини; це – головний мотив для здійснення зусиль по досягненню миру і головна стимул-реакція для побудови демократичних форм правління; це – повна протилежність нетерпимості” [1, с. 31]. Головними принципами толерантності у вихованні виступають:

- довірче співробітництво – встановлення в освітньому закладі відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами, з одного боку, і вихованцями, з ін.;

- екологія взаємовідносин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому закладі як основи формування толерантного середовища;

- формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточення, народів, незалежно від їх соціальної належності, національності, раси, культури, релігії;

- синергетизм, що забезпечує розвиток особистості, є його джерелом і рушійною силою;

- творчість, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин і аналізу ситуації взаємодії [2, с. 912].

Розглядаючи виховання толерантності М. Рожков та Л. Байбородова, зазначають, що це складний і тривалий процес, що здійснюється всією соціальною дійсністю, що оточує людину; суспільством, під впливом відношень членів сім'ї до інших людей і до суспільства в цілому, під впливом спілкування з однолітками і навколишніми людьми [3, с. 9]. Розглянемо декілька принципів виховання толерантної особи, які пропонують дані автори:

- принцип суб'єктності вимагає опори на активність самої людини, стимулювання її самовиховання, свідомої поведінки і самокорекції у стосунках з іншими людьми;

- принцип адекватності вимагає відповідності вмісту і засобів виховання соціальної ситуації, в якій організовується виховний процес. Завдання виховання орієнтовані на реальні стосунки, що складаються між різними групами людей в даному соціумі;

- принцип індивідуалізації передбачає визначення індивідуальної траєкторії виховання толерантної свідомості і поведінки, виділення спеціальних завдань, відповідних індивідуальним особливостям і рівню сформованості толерантності у людини;

- принцип позиції рефлексії передбачає орієнтацію на формування у людини усвідомленої стійкої системи стосунків до якої-небудь значимої для неї проблеми, що виникає у відповідній поведінці і вчинках;

- принцип створення толерантного середовища вимагає формування в навчальному закладі гуманістичних стосунків, в основі яких лежить реалізація права кожного на своєрідне відношення до довкілля, самореалізація в різних формах. Створення толерантного середовища передбачає взаємну відповідальність учасників педагогічного процесу, співпереживання, взаємодопомогу, здатність разом долати труднощі.

У Міжнародній декларації етичних принципів соціальної роботи знаходимо етичні принципи професії соціального працівника, які на нашу думку є досить тотожними із принципами толерантності. Означимо деякі з них:

- кожна людина є унікальною цінністю, на яку варто зважати і ставитись до неї з повагою;

- кожна людина має право на самореалізацію та кою мірою, щоб це не утискало таке саме право інших людей і зобов'язана робити внесок у добробут суспільства;

- соціальні працівники зобов'язані бути відданими принципам соціальної справедливості;

- соціальні працівники покликані присвятити здобуті знання і навички наданню допомоги окремим особам, групам людей, громадянам і суспільствам в їхньому розвитку і розв'язання конфліктів між собою у відносинах у суспільстві, а також в подоланні наслідків цих конфліктів;

- соціальні працівники мають надавати якомога найкращу допомогу, пораду будь-кому, хто її потребує, не маючи несправедливих упереджень щодо статі, віку, непрацездатності, расової належності, соціального класу, походження, релігії, мови, політичних переконань;

- соціальні працівники поважають права людей та груп [4].

Отже, враховуючи особливості професійної діяльності соціальних працівників, що ґрунтуються на взаємодії у інклюзивному середовищі, варто відмітити особливу вагу толерантності в якій інтегруються усі види ціннісних настанов та орієнтацій особистості.

Необхідно також формування умінь і навичок толерантної взаємодії з іншими, і формування толерантності як однієї з найважливіших цінностей у власній системі цінностей особистості через розвиток потреб та здібностей до вибору, і на цій основі, мотивів толерантної поведінки і установки на толерантність. Остання виступає:

- підготовкою індивіда на готовність до рівноправного діалогу з іншою людиною;

- критичним сприйняттям явищ навколишньої дійсності;

- цілісним сприйняттям „іншого” з усвідомленням і прийняттям його відмінних характеристик, як проявів його індивідуальності і неповторності;

- готовністю до компромісу і готовністю частково поступитися власними інтересами для подолання і запобігання конфлікту в ситуаціях зіткнення двох індивідів, що відрізняються один від одного за своїм статусом (статевим, віковим, професійним).

Розкриваючи другу групу особливостей пов'язаних із специфікою підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах інклюзивного середовища зауважимо, що професійна підготовка, як процес, що забезпечує формування готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, лише тоді розвиває та активізує зусилля та професійну свідомість, коли пізнавальна діяльність майбутнього соціального працівника здійснюється в умовах близьких до практичної професійної діяльності.

Ми погоджуємося із думкою Т. Бондар, що інклюзивне середовище – це сукупність умов, що забезпечують рівний доступ особам з особливими потребами до якісної інклюзивної освіти в інклюзивному навчальному закладі незалежно від їх психофізичного розвитку, стану здоров'я, віку, статі, соціально-економічного статусу, раси, місця проживання і виховання, та як сукупність учасників навчально-виховного процесу пов'язаних спільністю умов у яких відбувається їхня діяльність [5].

Завдання інклюзивного середовища – не лише „забезпечення високоякісною освітою для усіх дітей, а й сприяння усуненню дискримінаційних установок і настроїв, створення сприятливої атмосфери у громадах та розвиток інклюзивного суспільства, зміна перспектив соціального облаштування” [6, с. 41].

Отже, інклюзивне середовище орієнтоване на розвиток особистості та відповідність запитам соціального оточення і може існувати за наявності низки ознак:

- спланований та організований фізичний простір, у якому можна безпечно пересуватися під час групових та індивідуальних занять;

- сприятливий соціальний та емоційний клімат;

- створення умов для спільної роботи та надання допомоги один одному в досягненні позитивного результату.

Важливо розуміти, що професійна підготовка в інклюзивному середовищі дозволяє в незалежності від фізичних, психічних, інтелектуальних та інших особливостей усіх суб'єктів навчання включати в загальну систему професійної освіти. Ці можливості дозволяють здійснити принцип соціальної адаптації в навчанні та потребують від нього застосування ефективних умінь та навичок, котрі пропонуються інклюзивними принципами в навчально-виховному процесі. До них відносяться такі вміння та навички, як [7, с. 72]:

- розуміння цінності людини незалежно від її здібностей та досягнень;

- усвідомлення того, що кожна людина здатна відчувати та мислити;

- розуміння що кожна людина має право на спілкування та бути почутою;

- здійснення навчально-виховного процесу лише у рамках реальних можливостей;

- обов'язкова організація підтримки та дружби в академічній групі.

Не дивлячись на спірність думок „за” і „проти” спільного навчання, яке сьогодні обговорюється фахівцями, окреслимо ряд переваг для молоді з особливими потребами:

- завдяки цілеспрямованому спілкуванню з однолітками поліпшується когнітивний, моторний соціальний та емоційний розвиток;

- оволодіння новими вміннями та навичками відбувається функціонально;

- навчання здійснюється з орієнтацією на сильні риси, здібності та інтереси студентів;

- здорові студенти відіграють роль моделей для наслідування;

- студенти мають можливості налагоджувати дружні стосунки зі здоровими студентами, брати активну участь в громадському житті, проходити соціальну адаптацію.

Майбутні фахівці повинні усвідомлювати, і розуміти у своїй професійній діяльності, що успішність осіб з особливими потребами залежить не лише від їх розумових здібностей та здатності пристосуватися до інклюзивного середовища, але й від пристосованості навчального закладу до потреб людей з особливими потребами та підготовки педагогічного колективу до роботи в інклюзивному середовищі.

А ключем до професійного становлення майбутнього соціального працівника є постійне відпрацювання необхідних навиків у інклюзивному середовищі ще у процесі отримання фахової освіти.

Отже, інклюзивне середовище, яке заздалегідь передбачає непрості взаємовідносини є прямим способом залучення студентів до соціальних цінностей. Відбувається засвоєння знань, символів, цінностей, норм поведінки, звичаїв і традицій своєї соціальної групи. Адже освіта сьогодні не може бути лише сферою підготовки кваліфікованих фахівців, вона виступає основним засобом формування того, хто навчається.

Третьою особливістю виступає професійна компетентність майбутнього соціального працівника в інклюзивному середовищі. Професія соціального працівника спрямована на соціальну сферу, тому необхідною умовою для вибору цієї професії є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних соціальних якостей: гуманізму, доброзичливості, справедливості, відповідальності, терпеливості, врівноваженості, готовності стати на захист клієнта, прийти на допомогу, підтримати. Основою професійної діяльності соціального працівника є компетентність та професіоналізм. Основою компетентності і професіоналізму є вимоги професії до фахівця: необхідний рівень загальноосвітніх знань, вимоги до схильностей та інтересів, психофізіологічні вимоги, вимоги до інтелекту та емоційно-вольової сфери, до морально-ділових якостей.

Під професійною компетентністю розуміють особистісні можливості фахівця, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізувати досвідні надбання стосовно професійної діяльності. Бути компетентним – означає уміти мобілізувати у певній ситуації набуті знання і досвід. Компетентність не може бути ізольованою від конкретних умов її реалізації. Вона органічно пов'язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності [8; 9].

Підготовка майбутніх соціальних працівників в інклюзивному середовищі зумовлює особливі вимоги до професійної і особистісної підготовки, які, крім базового рівня знань, повинні мати уявлення і розуміння суті інклюзивного навчання, володіти знаннями про психологічні закономірності і ознаки особистісного розвитку осіб з особливими потребами.

Актуальним для нашого дослідження є поняття „інклюзивна компетентність”, яку розглядають як складову більш широкого поняття професійної компетентності і виділяють в її структурі такі змістовні ключові функціональні компетентності, як усвідомлену, закріплену суб'єктивним досвідом, систему знань, умінь і навичок, що використовуються в процесі діяльності для вирішення різних професійних завдань.

На нашу думку, володіння інклюзивною компетенцією дасть можливість майбутнім соціальним працівникам мати чітке уявлення про особливості захворювання дитини з особливими потребами, специфіку перебігу хвороби, застосування спеціальних прийомів та методів налагодження взаємовідносин, комунікації, досягнення максимальних результатів у розвитку і навчанні дитини, а також продуктивної співпраці з колегами навчального закладу. Діяльність соціального працівника – це зона довіри між людьми, шлях до взаєморозуміння, спілкування. Соціальний працівник повинен володіти навичками впливу не тільки на самого клієнта, а й на його оточення, групове спілкування, ситуацію в соціумі. Обов'язкові якості: психологічна грамотність, делікатність. Людина, яка обрала цю професію, повинна бути гуманістом, володіти комунікативними та організаторськими здібностями, високою духовною, загальною культурою, почуттям такту; бути обізнаним у сучасних проблемах інклюзії; вміти аналізувати соціальні явища, процеси, бачити своє місце і роль у суспільному житті, мати чіткі ідеологічні та моральні принципи.

Перш за все, майбутній соціальний працівник повинен знати: законодавство України, нормативно-правові акти, методичні та інші розпорядчі документи та матеріали, які регламентують організацію соціальної роботи; організацію соціально-медичної роботи; організацію юридичної допомоги. У своїй діяльності соціальний працівник має вміти правильно вести документацію: складати плани роботи; заповнювати журнали обліку, реєстрації, ведення соціально-педагогічної діяльності; готувати звіти; складати соціальні паспорти; а також вміти правильно складати інші ділові папери: заяву, ділові листи, прохання тощо.

Безперечним є той факт, що соціальний працівник має і справляти добре враження як зовнішнім виглядом, так і створенням умов для поліпшення самопочуття інших людей завдяки своїм особистісним рисам і професійним якостям. Створення доброзичливої атмосфери, вибір правильного способу дій і спілкування дозволить соціальному працівнику налагоджувати добрі стосунки з дітьми. Особливо необхідно вміти встановлювати контакт та ефективну взаємодію з проблемними дітьми, які потребують соціального супроводу та підтримки. Від цього і залежить ефективність діяльності соціального працівника: він повинен не просто вміти спілкуватися, а й за допомогою різноманітних засобів комунікації вирішувати нагальні потреби дитини.

Варто підкреслити, що саме за допомогою діалогічного спілкування можливе встановлення особливого морально-психологічного клімату, який характеризується відкритістю, доброзичливістю, взаємною довірою.

Реалізація діалогічних форм спілкування має важливе значення для соціально-педагогічної діяльності майбутнього соціального працівника, оскільки сприяє формуванню практичних умінь особистісно-орієнтованого підходу до клієнтів. Саме така форма взаємодії, як діалог, допомагає подолати труднощі, усунути „бар'єри” спілкування та запобігти конфліктним ситуаціям.

Велике значення для успішної професіоналізації має спрямованість фахівця соціальної роботи, яка складається із системи цінностей та мотивації його діяльності. Вона обумовлює професійну придатність до практичної соціальної роботи. Виконуючи різні професійні ролі та функції, фахівець виробляє особливий стиль поведінки, систему власної унікальної діяльності з надання соціальної допомоги й підтримки клієнта.

Стиль поведінки, професійна компетентність фахівця із соціальної роботи обумовлені сукупністю його професійних знань, умінь, навичок; комплексом психологічних особливостей та професійно важливих якостей та здібностей. Здатність досягати найвищих успіхів в професійній діяльності багато в чому залежить від самооціночних здібностей (самоконтроль, самовдосконалення, самоосвіта).

Фахівець повинен бути психологічно готовим до діяльності в соціальній сфері, мати сформоване професійне мислення, вміти самостійно аналізувати конкретну ситуацію, оцінювати можливі наслідки та брати відповідальність за обрані рішення, які часто пов'язані з життям людини.

Ще одним із сучасних бачень щодо професійності соціального працівника є розуміння універсального дизайну та забезпечення умов перебування і навчання дітей з особливими потребами у навчальних закладах. Універсальний дизайн – це стратегія, економічно ефективний підхід, який спрямований на те, щоб проектування та компоненти середовища, виробів, комунікацій, інформаційних технологій чи послуг були однаково доступні та зрозумілі всім [10, с. 82].

Безперешкодний доступ осіб з особливими потребами до навчальних об'єктів – це коли людина з особливими потребами в змозі самостійно або з мінімальною сторонньою допомогою здійснити переміщення до необхідного об'єкта, вхід всередину і вільне пересування всередині нього. При цьому людина з особливими потребами повинна мати можливість використовувати дані об'єкти та окремі приміщення всередині них відповідно до їх функціонального призначення. Можливості використання

людиною з особливими потребами об'єкта та його частин не повинні відрізнятися від можливостей використання цього об'єкта людьми, які не мають інвалідності.

Зауважимо, що сьогодні майже кожен навчальний заклад в Україні потребує застосування елементів універсального дизайну, реконструкцію та адаптацію до осіб з особливими потребами.

Звичайно виявлення непристосованості навчальних приміщень для людей з особливими потребами та вирішення проблем фізичної доступності до закладів освіти не є головним завданням для соціального працівника, але саме у його компетенції, на нашу думку, вирішувати подібні проблеми, які можуть розпочинатися з рекомендацій чи пропозицій.

Варто відмітити і такий факт, що підготовка соціального працівника неможлива без застосування інформаційних технологій, які сьогодні стали невід'ємною частиною життя кожного члена соціуму. Осягнення сучасними інформаційними технологіями стає одним із головних компонентів професійної підготовки кожного спеціаліста. Сучасний соціальний працівник зобов'язаний володіти основами необхідних знань з інформаційних технологій, бути мобільним та накопичувати особистий досвід застосовуючи комп'ютерну техніку і комунікативні технології у повсякденній професійній діяльності.

Отже, на основі вивчення й аналізу наукових та практико-орієнтованих джерел ми теоретично обґрунтували особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища. Наступним етапом дослідження буде діагностика сформованості толерантності у майбутніх фахівців соціальної сфери.

Список використаних джерел:

1. Формирование современных навыков межэтнического взаимодействия в Ставропольском крае / Иванова С. Ю. [и др.]; предисл. доктора социологических наук, проф. В. А. Шаповалова. – Ставрополь, 2002. – С. 31.
2. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – С. 87.
3. Рожков М. И., Байбородова Л. В., Ковальчук М. А. Воспитание толерантности у школьников: учебно-методическое пособие. – Ярославль: „Академия развития”, 2003. – 192 с.
4. Етичний кодекс соціального працівника. – URL: <https://studfiles.net/preview/3741744/page:17/>.
5. Бондар Т. І. Створення інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти України. Електронний ресурс. – URL: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/bondar_t.i._developing_the_inclusive_setting_in_higher_education_institutions_in_ukraine.pdf
6. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія / Л. Колупаєва. – Київ: „Самміт-Книга”, 2009. – 272 с.
7. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию: учебник. – Москва: Издат. Центр „Академия”, 2013. – 192 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. 3-є вид., доп. – К.: ВАТ „КДНК”, 2001. – 608 с.
9. Максимюк С. П. Педагогіка: навчальний посібник. – Київ: Кондор, 2005. – 667 с.
10. Інвалідність та суспільство: навчальний посібник / Л. Байда, О. Красюкова-Енс, С. Буров, В. Азін [та ін.]; за заг. ред.: Л. Байда, О. Красюкова-Енс. – Київ, 2011. – 188 с.

*Рецензент – д.пед.н., професор, директор
Хмельницького інституту соціальних технологій
Університету „Україна” М. Є. Чайковський*